

Эсенкулов Н.Ж.

ӨЛКӨНҮН АЙЫЛ ЧАРБАСЫНЫН ТЕХНИКАЛЫК ЖАКТАН ЖАБДЫЛЫШЫ

Эсенкулов Н.Ж.

ТЕХНИЧЕСКОЕ ОСНАЩЕНИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА СТРАНЫ

Айыл чарбасы экономиканын башка тармактарынан айырмаланып, ушул күнгө чейин аба-ырайынын ысык суугуна, жаздын эрте кеч келишине, кыштын узактыгына, кургакчылыкка, жаан-чачындын аз, көп жаашына жана башка дагы ушул сыяктуу жаратылыштын өзгөрүп кубулуп турушуна көз каранды.

Бирок, белгилей кетчүү нерсе жери кара топурак, абасы меелүн Европа, Россия, Украинада дан эгиндери, картошка, сабиз жакшы түшүм берсе, «Служебный роман» фильминдеги «у природы нет плохой погоды» деген ырдай жаратылыштын ар жеринде адам баласы тамак-аш катары пайдаланган өсүмдүктүн бир түрү жакшы жана сапаттуу мол түшүм берип, бирин бири толуктап турат экен. Мисалы үчүн биздин мекенибиз болгон кереметтүү кыргыз жери да башка жерде жок, болсо да мынчалык таттуу, ширелүү, даамдуу эмес өсүмдүктөргө бай. Өзүнүн эң сонун сапаты менен тамшандырган ширин коон - дарбыздар, ширеси сыртына чыккан жүзүмдөр, жери таштак сугат суусу тартыш болсо да башка жерде жок Баткендин өрүктөрү, күрүчтүн баркын билгендер үчүн легендага айланган Өзгөн күрүчү, тарыхта адилетсиздик болуп, дүйнөгө грек жаңгагы деп таанылып калган Арстанбаптын жаңгактары, жыты буркураган, дарылык касиети бар, кыргыз балы менен кымызы кимди гана суктандырбайт.

Ушундай абасы таза, мөлтүр сууга бай, керемет жаратылышы бар, касиеттүү кыргыз жерин, экономикасы, илим билими, маданияты өнүккөн өлкөгө айландырабыз десек, анда өлкөнүн стратегиялык багыттарынын бири болгон айыл чарбасын өнүктүрүү мезгил талабы.

Дүйнөлүк практика көрсөткөндөй айыл чарбасы өнүккөн өлкөлөрдүн көпчүлүгүндө өлкөнү азык түлүк менен гана камсыз кылбастан жеңил жана тамак аш өнөр жайын сырьё, оор өнөр жайын финансы менен да камсыз кылган.

Кыргызстан айыл чарбасын реформалоо аркылуу экономиканын башка тармактарын өнүктүрүүнү көздөгөн бирок, кыска мөөнөттө мамлекеттик каржылоодон, колдоодон, тейлөөчү кызматтардан ажырап жоюлуп кеткен колхоз,

совхоздордун ордуна пайда болгон жеке дыйкан жана фермердик чарбалар, өздөрүнүн проблемаларын чече албай, айыл чарбасы «шок терапиясынан» ушул күнгө чейин оңоло албай келет.

Союздан өлкөнүн айыл чарбасына 32653 трактор, 4229 дан эгиндерин жыйноочу комбайн, 18209 жүк ташуучу машина, 2273 чөп таңгактоочу жана 1764 жаадырып сугаруучу машина мураска калган.¹ Союз мезгилинде Кыргыз ССРинин агро өнөр жай комплексин айыл чарба техникалары менен жакшы эле жабдылып тургандыгын № 1 таблица көрсөтүп турат.

Кыргыз ССРинин агро өнөр жай комплексине айыл чарба техникаларынын бөлүнүп берилиши (даана)²

Таблица 1.

айыл чарба техникаларынын аты	1960	1970	1980	1985	1986	1987
тракторлор	1697	2938	2981	2956	2881	3348
трактор соколору	853	1760	1710	2013	1770	2178
трактор сеялкалары	802	994	950	1281	1372	1034
эгин жыйноочу комбайндар	160	355	630	755	600	410
силос жыйноочу комбайндар	201	348	285	507	515	524
пахта жыйноочу машиналар	100	224	56	-	200	-
чөп таңгактоочу машиналар	-	574	96	612	516	462
эгин тазалоочу машиналар	-	168	68	227	174	102
трактор чөп чапкычтары	1120	1769	1025	1260	951	983
трактор тырмоочтору	314	922	648	960	884	771

Советтер союзунун айыл чарбасы өзгөчө Никита Сергеевич Хрущев бийликке келгенден баштап, өлкөнү азык түлүк менен камсыз кылууну жакшыртуу жана дүйнөлүк коомчулукка социалисттик системанын артыкчылыгын далилдөө, айыл чарбасынын өндүрүмдүүлүгүнө жетишүү үчүн өзгөчө көңүл бурулуп, айыл чарба техникалары, жер семирткичтер жана өсүмдүктөрдү зыянкечтерден коргоо үчүн уулу химикаттар көп өндүрүлө баштаган. Ошол эле саясат

Леонид Брежневтин убагында да улантылган, бирок Советтик айыл чарба техникалары сапаты жагынан чет өлкөлүк айыл чарба техникаларын салыштырмалуу бир топ начар болгон.

Союз мезгилинде мал, мүлк мамлекеттик менчик болгондуктан колхоз, совхоздор толук бойдон мамлекет тарабынан каржыланып, күйүүчү, майлоочу майлар менен камсыз болуп, айыл чарба техникаларын тейлөөчү кызматтар аркылуу оңдолуп, башкача айтканда айыл чарба продукциясын өндүрүү үчүн зарыл болгон нерселердин баары ийне жибине чейин мамлекет тарабынан жабдылып турган колхоз, совхоздор жоюлуп, анын ордуна шашылыш айыл чарба продукцияларын өндүрүү үчүн шарт түзбөй, түзүлгөн жеке дыйкан жана фермердик чарбалар, чарба жүргүзүү, күйүүчү, майлоочу майларды, запастык бөлүктөрдү сатып алуу, мамлекеттик каржылоодон, техниканы оңдоп берүүчү сервистик кызматтардан ажырап, өз киндигин өзү кесип калды. Буга кошумча болуп, бир жагынан өзүбүз өндүрбөгөндүктөн айыл чарба техникаларынын запастык бөлүктөрү менен күйүүчү, майлоочу майлардын баасынын өтө кымбаттыгы чарба жүргүзүүнү кыйындатса, экинчи жагынан өз алдынча чарба жүргүзүүгө даяр эмес, айыл калкы адатынча мамлекеттен жардам күтсө, бийлик Эл аралык каржы уюмдарынын эксперттеринин кеңеши менен рынок өзү баарын жөнгө салат, мал, мүлктү, жерди бөлүп бердик, эми өз алдынарча оокат кылгыла деп четке чыга берди. Айыл чарба продукцияларын өндүрүүчүлөр өзгөчө эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарында болгон малын, техникасын сатып, керегине жаратып башка түшкөнүн көрөбүз деп эси ооп жашап атса, эпчилдер арзан баада элдин малын, айыл чарба шаймандарын сатып алып туйтунуп атты, өлкө бир чоң базарга айланып, чаң тополоң түшүп эле жатып калды. Натыйжада 1987 жылы республикадагы 10 млн. 389 миң 800 баш кой, эчкиден, 2009-жылдын 1-январына карата 4 млн. 502 миң 651 баш, 387 миң 600 баш чочкодон 63 миң 328 баш, 13 млн. 927 миң 200 үй канаттуулардан 4 млн. 364 миң 777 башы гана калган же башкача айтканда эгемендүүлүк жылдарында кой, эчкинин башы эки эседен көбүрөөккө, чочко менен үй канат-тууларынын башы 4 эседен көбүрөөккө кыскарып кеткен.³ Ошол эле мезгилде республиканын калкы 1987-жылкы 4 млн. 143 миң 500 кишиден 2007-жылдын 1-январына 5 млн. 190 миң кишиге же 1 млн. 47 миң 500 кишиге көбөйгөн.

Өлкөнүн калкынын азык түлүккө, жеңил жана тамак аш өнөр жайын сырьёго болгон

муктаждыгын камсыз кылуу, айыл чарбасында эмгектин өндүрүмдүүлүгүн жогорулатып, түшүмдүүлүктүн көбөйүшүн камсыз кылган, айыл чарбасынын техника менен жабдылышы да акыркы үч жылга чейин бийлик тарабынан колго алынбай, конкреттүү чара көрүлбөй келгендигин Кыргыз Республикасынын 2003-жылдагы биринчи айыл чарба жыйынтыктары айгинелеп турат. 2003-жылдагы айыл чарба каттоосунун жыйынтыктарына ылайык Союздан калган 32653 трактордон 21921 трактор, 4229 дан эгиндерин жыйноочу комбайндардан 2688 комбайн, 18209 жүк ташуучу машинадан 11840 жүк ташуучу машина, 2273 чөп таңгактоочу машинадан 572 чөп таңгактоочу машина калган.⁴

2003 жылдагы айыл чарба каттоосунун жыйынтыгы боюнча Республикада 3339 каз тамандуу, 17877 дөңгөлөктүү, 284 чакан жана 421 ар кандай айыл чарба машиналары орнотулган тракторлор катталган. Жалпы өлкөдөгү тракторлордун 45% көбүрөөгү 1980 жылга чейинки чыккан, же 25-30 жылдан бери эксплуатацияланып келе жаткан, 1981-1990-жылдарда чыккандары 46% жана калган 9% 1991 ден 2003 жылга чейин чыккан тракторлор түзөт. Республиканын чарбаларында 2690 дан жыйноочу комбайндардын 2224 же 83% техникалык жактан жарактуу болуп, анын ичинен Чүй облусунун чарбаларына 771 же жалпы санынын 29%, Ысык-Көл облусуна 547 же жалпы санынын 20% калган беш облуска 51% туура келет. Чыккан жылдары боюнча комбайндардын 763 же 28% 1980-жылга чейин чыкса, 1549 же 58% 1981-1990 жылдарда, 378 же 14% 1991-2003-жылдарда чыккан комбайндар. Республикада 2003-жылдын 1-ноябрына карата 72 жүгөрү жыйноочу комбайн, 6 картошка, 21 кызылча, 4 пахта жыйноочу комбайн иштеген. Бул деген нерсе өлкөдөгү жылына орто эсеп менен өндүрүлгөн 1200 миң тонна картошканын 99% кол менен, өндүрүлгөн пахтанын дээрлик 100% кол менен жыйналып калгандыгынан кабар берет. Ушул жерден белгилей кетчүү нерсе Союз мезгилинде 1960-1987-жылдардагы Кыргыз ССРинин айыл чарбасы жылына орто эсеп менен 2800 жаңы трактор, 1414 трактор сокосун, 1072 трактор сеялкасын, 485 эгин жыйноочу комбайн, 450 чөп таңгактоочу машина, 97 пахта жыйноочу комбайн, 1185 трактор чөп косилкасы (чапкычы), 750 трактор тырмоочун алып турган.⁵

Эгемендүүлүктүн 13 жылында республика 387 комбайн, 1995 жылдан ушул күнгө чейин дээрлик бир да жаңы чөп таңгактоочу машина алган эмес.

Экинчи таблицаны анализдеп көрүп, өлкөнүн экономикасындагы негизги тармактардын бири, айыл чарбасынын техника менен камсыз болушу, өтө оор коопту абалга жеткендигине күбө болобуз. Айыл чарба жумуштары бүгүнкү күнгө чейин дээрлик Союздан калган, эскилиги жетип, бат-бат бузулган техникалар менен жүргүзүлүүдө.

Айыл чарба техникаларынын жетишсиздигинен жеке дыйкан, фермердик чарбалар жерди ат менен айдап, кол менен сээп, дыйканчылык кылып жатышса, тоютту кол менен чаап жыйнап жүк ташуучу машиналардын тартыштыгынан чөптү ат, эшектеп ташыган эле жан. Натыйжада, жер терең айдалбай, үрөөндүк материалдардын начардыгынан, жер семирткичтердин кымбаттыгынан түшүм аз алынып, алынган түшүм көпчүлүк мезгилде өзүн актабай жаткандыктан, жылдан жылга кайрак эле эмес сугат талаалар да айдалбай калууда.

Оруп жыйуучу техниканын жетишсиздигинен төрт түлүк мал үчүн жеткиликтүү тоют даярдалбагандыктан малдын башын көбөйтүү да мүмкүн болбой жатат. Жумушсуздуктун айынан өзгөчө айыл тургундары мезгилдүү чет өлкөлүк миграцияга массалык түрдө кетип жатышы, айыл чарбасын тупике такоодо, бир жагынан техника жетишпесе, экинчи жагынан айылда айыл тургундарынын иш издеп массалык түрдө кетип жатышы, жер иштеткенге, чөп оруп ташыганга, эгин чаап жыйнаганга киши калбай, айыл чарба жумуштары, согуш мезгилиндей чал кемпир, бала чаканын мойнуна жүктөлүп турган мезгил.

Бирок, өлкөдө кемчиликтер менен кошо акыркы жылдардагы айыл чарбасын көтөрүү үчүн жасалып жаткан аракеттер, айыл чарбасын техникалык жактан жабдуу жакшырат деген ишенимди пайда кылууда.

Республиканын айыл чарбасына 2007 жылдагы Кытай Эл Республикасынын грантынын эсебинен келген 1205 сокоосу менен келген трактор 130 млн. 600 миң сомго сатып алынган 70 «Нива-Эффект» маркасындагы эгин жыйноочу комбайндар, 2008-жылы Россия Федерациясынан бюджеттик акчага сатылып алынган 360 сокоосу менен тракторлор Союздан калган, эскилиги жеткен тракторлорду аз да болсо алмаштырды. Бул эгемендүүлүк мезгилиндеги айыл чарбасын техника менен жабдуу багытында жасалган көрүнүктүү иш. Бийликтин айыл чарба техникаларын сатып алуу менен бирдей эле Кытай Эл Республикасы менен бирдикте Кара-Балта

шаарында кытай маркасындагы тракторлорду, Беларусь республикасы менен бирдикте айыл чарба продукцияларын өндүрүүчүлөрдүн купулуна толгон, сапаты жакшы делген Беларусь маркасындагы дөңгөлөктүү тракторлорду чыгара башташы жана Россия менен бирдикте Бишкек-

Республикадагы 2003 жылдагы айыл чарба каттоосунун жыйынтыктарына ылайык облустардын айыл чарба техникалары менен камсыз болушу.

Таблица 2.

	трак-торлор	жүк ташуучу машиналар	чөп таңгактоочу машиналар	тырмоочтор		соколор		сеялалар
				трактор	атка четилүүчү	трактор	атка четилүүчү	
Кырг Респ. боюнча	18395	9634	572	636	854	5955	3048	1263
Баткен облусу	1385	740	26	31	23	440	261	39
Жалал-Абад облусу	3055	1584	40	70	63	859	297	101
Нарын облусу	1803	815	45	171	184	651	35	188
Ош облусу	2854	1381	37	47	264	812	2244	72
Талас облусу	1506	661	16	45	21	637	13	101
Чүй облусу	5026	2603	421	193	207	1524	33	447
Ысык-Көл облусу	2536	1728	43	94	143	918	162	276
Бишкек шаар кеңеши	173	66	6	1	4	89	-	37
Ош шаар кеңеши	57	56	3	-	1	25	9	1

теги заводдордун биринин базасында чыгуучу эгин жыйноочу комбайндардын чыгышы, айыл чарбасын жаңы сапаттуу техника менен гана камсыз кылбастан, жаңы жумуш орундарынын пайда болушуна, экспорттун көбөйүшүнө, өлкөнүн казынасына кошумча салыктын түшүшүн камсыз кылат. Өзүбүздөн чыккан техникалардын баасы чет өлкөлүк техникаларга караганда арзан гана болбостон, запастык бөлүктөрдүн да арзан болушун шарттайт.

Ушул эле багытта Бишкектеги машина жыйноочу жүк ташуучу машиналарды чыгаруучу жана чөп таңгактоочу машиналарды чыгаруучу Фрунзе заводун кайрадан ишке киргизсек, ошол заводтун базасында же башка өлкөлөр менен бирдикте өлкөдө трактор соколорун, малаларды, сеялаларды, чөп чабуучу, (косилкаларды) тырмоочуларды чыгарууну жолго койсок, айыл чарбабыз өзүбүздөн чыккан техника менен камсыз болуп, айыл чарба продукцияларын көп өндүрүүгө шарт түзүлүп, эмгектин өндүрүм-

дүүлүгү жогорулап, өндүрүүгө кеткен чыгым азайып, өндүрүлгөн айыл чарба продукциясы атаандаштыкка туруштук берип, экспорт өнүк-мөк, эң негизгиси айыл калкынын айыл чарба продукцияларын өндүрүүдөгү азап тозогу азайып, элибиздин жашоосу жеңилдемек.

Адабияттар:

1. Экономика Кыргызской Республики – Б.: КТУМ, 2003-487с. 65 бет
2. Народное хозяйство Киргизской ССР в 1987 году. Статистический ежегодник / Госкомстат Кирг.ССР – Ф.: Кыргызстан, 1988 – 264 с. 115 бет
3. Ошол эле жерде 105 бет
4. Итоги учёта скота и домашней птицы по Кыргызской Республике на 1 января 2009 года / Национальный статистический комитет КР Б.: 2009 – 109 с. 7 б.
5. Кыргыз республикасынын 2003 жылдагы биринчи айыл чарба каттоосунун жыйынтык-тары (экинчи этап) II китеп. Айыл чарба техникалары, турак-жай эмес имараттар жана курулуштар. / Кыргыз Республикасынын улут-тук статистика комитети Б.: 2004 – 464 с. 8-25 беттер автордун эсеби боюнча
6. Кыргыз Республикасынын 2003 жылдагы биринчи айыл чарба каттоосунун жыйынтыктары (экинчи этап) II китеп айыл чарба техникалары... 16 бет
7. Кыргызстан 2005-2007: Өнүгүү кадамдары Б.: «Учкун» 2007 – 151 с. 23 бет